

G. MIHĂILĂ

SPECIFICUL ȘI UNITATEA LIMBII ROMÂNE ÎN CERCETĂRILE LUI B. CAZACU

„A devenit de mult o axiomă afirmația că Bogdan Petriceicu Hasdeu este întemeietorul lingvisticii și filologiei române moderne, cel care a proiectat aceste două discipline cu o mână de maestru pe orbita științei europene” – scriam acum douăzeci de ani, cu prilejul reeditării integrale a *Cuventelor den bătrâni*. Prin această operă a savantului născut la Cristinești Hotinului (16 februarie 1836), devenit profesor al Universității din București (1874) și membru al Academiei Române (1877), „o nouă provincie își făcea în 1878-1881 intrarea în lingvistica și filologia românească – ilustrate până atunci mai ales de cărturari ardeleni și munteni...”¹.

Dar înaintea lui B. P. Hasdeu, părintele său, *Alexandru Hasdeu (Hăjdeu)*, 1811-1872), istoric, folclorist și scriitor, fusese desemnat, împreună cu poetul și prozatorul *Constantin Stamati* (1786-1869), membru fondator al Societății Academice Române (22 aprilie 1866), dar, neputând participa la lucrările acesteia, a fost proclamat membru de onoare, la 12 septembrie 1870². Mai tânăr decât el, *Alecu Russo* (1819, Strășeni, aproape de Chișinău – 1859), autorul *Cântării României* (cel puțin, al versiunii a doua), ocupă un loc important în filologia românească prin celebrele sale *Cugetări*, în care pleda pentru unitatea și frumusețea limbii române literare³.

Al treilea membru fondator al Societății Academice Române, originar din Basarabia, *Ioan Străjescu*

(1833-1873), devenit mai târziu deputat la București, și-a lăsat prin testament averea Statului Român pentru a trimite tineri la studii în Franța⁴.

Nu altfel a procedat un alt mecenă basarabean, *Vasile Stroescu* (1845-1926), ales membru de onoare al Academiei Române în 1910, după ce sprijinise prin donații generoase cultura, școala și biserica românească din Transilvania și din țara liberă, precum și numeroși studenți din Basarabia; ulterior, a fost desemnat președinte de vârstă al primului Parlament rezultat după Marea Unire din 1918, pentru care el însuși militase⁵: Basarabia, la 27 martie / 9 aprilie; Bucovina, la 31 octombrie / 12 noiembrie; Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, la 18 noiembrie / 1 decembrie⁶.

Între lingviștii și filologii originari de pe aceleași meleaguri basarabene, care au ilustrat studiul și propagarea limbii române, doi s-au născut curând după aceste importante momente: *Boris Cazacu* (Chișinău, 15 ianuarie 1919), viitor profesor al Universității din București, membru corespondent al Academiei Române (1963), președinte al Societății de Științe Filologice (din 1968), dispărut prematur, în plină putere de muncă (24 august 1987)⁷; *Eugen Coșeriu* (Mihăileni, jud. Bălți, 27 iulie 1921), viitor profesor al Universităților din Montevideo și Tübingen, *Doctor Honoris Causa* a peste 30 de universități din diverse țări, membru de onoare al Academiei de Științe din Republica Moldova (1991), al Academiei Române (1992) și a numeroase foruri savante din lume, decedat după o grea suferință pe 7 septembrie 2002 la Tübingen.

„Noi proveneam dintr-o familie care ținușe limba română la icoană...” – sunt cuvintele ilustrului savant, tipărite drept titlu al interviului, pe care soarta nu i-a mai dat răgaz să-l vadă apărut în paginile revistei *Academica*⁸. Despre acest român care aparține lumii întregi s-a scris enorm, mai ales începând cu cele cinci vo-

lume ce i-au fost dedicate în 1981, de numeroși lingviști din mai multe țări, inclusiv din România⁹. Dar opera lui, răspândită pe meridianele lumii, devenise cunoscută și valorificată la noi cu mult înainte, dovadă doctoratul *Honoris Causa* acordat de Universitatea din București în 1971, după ce savantul participase aici la *Al XII-lea Congres Internațional de lingvistică și filologie romanică*¹⁰.

Așadar – cum scria cu deplină justificare, acum zece ani, profesorul Anatol Ciobanu, de la Universitatea din Chișinău: „Parafrazând cunoscutul dicton cronicăresc «Nasc și la Moldova oameni», putem afirma că NASC ȘI-N BASARABIA LINGVIȘTI”¹¹.

Să ne fie îngăduit însă ca, în comunicarea de față, să nu ne ocupăm de lingvistul de notorietate internațională, Eugen Coșeriu, despre care am scris, între alții, acum trei decenii¹², ci să evocăm unele aspecte mai puțin cunoscute din activitatea științifică a fostului profesor al Facultății de Litere din București și prorector al Institutului (astăzi Facultatea) de Limbi și Literaturi Străine (1963-1966, 1967-1972).

Fiu al unei familii modeste, originare din satul Zberoaia, aproape de Prut, lângă Nisporeni, unde Liceul teoretic, inaugurat la 1 septembrie 1992, îi poartă astăzi numele, *Boris Cazacu* a avut de luptat din copilărie cu greutățile vieții (orfan de tată de la șase ani). Reticent în destăinuirii, abia dacă împărtășea din când în când vreo mărturisire ca aceasta: „Întâlnirea cu opera lui I. L. Caragiale datează din anii când, elev în cursul inferior al liceului, am ascultat interpretarea profesorului de limba română, care ne-a prezentat cunoscutele schițe *Vizită și D-I Goe*”¹³. Acesta era Liceul „Alexandru Donici”, ale cărui cursuri le-a urmat în anii 1929-1937, încheind cu rezultate meritorii, ce i-au deschis calea, ca bursier al unei Fundații din capitala țării, spre Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București (1937-1941).

Numărându-se printre cei mai buni studenți ai lui Ov. Densusianu

(în ultimul an de viață), N. Cartoian și Al. Rosetti, a fost numit bibliotecar la catedra de limba română; a obținut licența în filologie modernă *magna cum laude* (Limba română și dialectele ei, Istoria literaturii române vechi, Filologie romanică) și a absolvit ca eminent Seminarul pedagogic „Titu Maiorescu” (1942), fiind clasificat primul la examenul de capacitate pentru limba și literatura română (1943). Cărând însă a fost încadrat în școala de ofițeri de rezervă și, după 23 august 1944, a luat parte ca sublocotenent la eliberarea Transilvaniei, ajungând până pe teritoriul Cehoslovaciei, unde a fost rănit.

Întors în țară și restabilit după spitalizare, a devenit mai întâi profesor la Colegiul „Sf. Sava” și la Liceul „Spiru Haret” (1945-1947); totodată, pe baza activității științifice desfășurate în paginile publicațiilor mentorilor săi, „Bulletin linguistique” (începând din 1941) și „Cercetări literare” (1943), a funcționat ca asistent onorific, iar apoi, în urma concursului, a fost numit asistent titular la catedra de limba română (1947).

Între timp, a intervenit un episod plin de semnificație pentru profilul științific și civic al tânărului lingvist, episod readus în atenția noastră de profesoara Tatiana Slama-Cazacu, în paginile revistelor „România literară” (1991) și „Basarabia” din Chișinău (1993). În noua serie a revistei „Contemporanul”, inițiată în toamna anului 1946, Mihail Roller – sub pseudonimul Mihail Șova – a publicat la rubrica *Probleme contemporane – Tribuna liberă*, articolul *Influențe succesive latine și slave în limba noastră – O ipoteză* (nr. 4, 11 octombrie, p. 6)¹⁴.

Încercând a face paradă de erudiție, cu citate din Mihail Kogălniceanu și Ioan Bogdan, M. Șova începea apodictic: „Până astăzi, în literatura cu caracter istoric nu se pierde niciodată ocazia de a se sublinia în mod argumentat – și mai ales neargumentat – acest specific deosebit (romanic – *n. n.*) al poporului român”. Or, adăuga el, în acest fel „este minimalizat” rolul influenței

slave, deși „filologi din secolul trecut (...) au constatat că două cincimi din limba românească sunt formate din cuvinte slave, în timp ce cele latine sunt o cincime”. Evident, nu are rost să rezumăm expunerea „istorică” a lui M. Roller¹⁵, de la daci până în epoca modernă, dar e necesar să semnalăm ideile principale, pentru a putea aprecia apoi semnificația intervenției lui B. Cazacu.

Confuzia voită debuta cu ideea că, o dată cu prizonierii aduși de daci de la sudul Dunării, în urma incursiunilor lui Burebista, a început *influența latină* „asupra limbii poporului de pe meleagurile de azi ale României. Aceasta *influență* (subl. n. – G. M.) va crește mult în momentul înglobării Daciei în Imperiul Roman”. Dar, ulterior, retragerea administrației romane, provocată de migrațiile popoarelor, a redus aceasta influență, după opinia autorului, „pierzându-se cu necesitate o mare parte din lexicul latin. Venirea slavilor în aceste părți influențează în mod deosebit dezvoltarea poporului”. În pofida evidenței, potrivit căreia slavii așezați pe teritoriul țării noastre au fost asimilați de populația majoritară românească, de-a lungul secolelor VI-XII, M. Roller ajungea să afirme: slavii „nu numai ca nu au fost absorbiți, dar ei s-au impus – lucru care se vede și din imensul bagaj slav pe care-l conține limba noastră”.

Plasând în mod greșit „o nouă *influență latină în secolele XIII, XIV, XV, [ce] s-a suprapus influențelor anterioare latine și slave*” (sublinierea îi aparține), datorită încercărilor de răspândire a catolicismului și primelor tipărituri (pe care însă nu le datează), M. Șova sublinia reacția Bisericii ortodoxe, constituirea mitropoliilor în Țara Românească și Moldova, extinderea vieții monahale, inițiate de Nicodim de la Vodița și Tismana și de presupușii săi ucenici, ajunși până la Mănăstirea Neamțului. Neînțelegând că slavona, ca limbă de cultură, a jucat în Țările Române același rol ca latina în Europa apuseană și centrală, el ajungea să afirme: „Toate aceste mănăstiri reprezintă puternice centre slave, care

dezvoltă o intensă activitate culturală bisericească și slavonă”, ceea ce „a făcut ca, în secolele care urmează, un nou strat slav să se suprapună în limba și cultura noastră”.

În sfârșit, M. Roller semnala influența occidentală neolatină, după Revoluția Franceză din 1789, dar conchidea, iarăși fără bază documentară, exagerând rolul împrumuturilor ulterioare din diverse surse: „Din lexiconul latinesc al limbii noastre numai o mică parte s-a păstrat de pe vremea Imperiului Roman – cea mai mare parte datorându-se influențelor latine succesive, care se împleteau cu cele slave și pe care le-am schițat mai sus”. El proclama chiar, în dezacord cu orice analiză onestă, că „influența recentă a limbilor neolatine poate explica frecvența de astăzi a cuvintelor latine, cu tot numărul lor mai mic, precum și *structura actuală latină a morfologiei și sintaxei noastre*” (subl.n.). Drept urmare, noul „diriguitor” al cercetării istorico-filologice conchidea: „Specificul limbii române nu este determinat de numărul cuvintelor pe care le-am păstrat din vremea Imperiului Roman. Și este potrivit metodei științifice ca, în ciuda tuturor faptelor, să susținem cu orice prilej, în mod forțat aceasta”. Dimpotrivă, el recomanda studierea diverselor influențe culturale, a modului cum poporul român le-a „prelucrat (...) pentru a le da specificul lor propriu. Specialiștii filologi care vor analiza aceste influențe sub prisma obiectiv-științifică (?! – G. M.) vor aduce o reală contribuție la limpezirea acestor probleme, pe care noi, ca nespecialiști, le-am ridicat numai”.

Riposta dată peste două săptămâni de B. Cazacu a fost pe măsură și a temperat pe moment zelul „nespecialistului”, ce se erija în îndrumător al cercetărilor lingvistice. La aceeași rubrică, în nr. 6 al „Contemporanului” din 25 octombrie 1946, el publica articolul ce relua, în ghilimele, titlul celui precedent: *Despre unele «Influențe succesive latine și slave în limba noastră»* (p. 6)¹⁶. „Mărturisim că am rămas mirați – declara el cu

fermitate – de păreri exprimate de către autor și de felul cum înțelege să interpreteze faptele”, asemuind pe noul veleitar cu alți amatori, atrași de «mirajul» filologiei. „Reluând o discuție învechită, dl. M. Șova contestă «caracterul latin» al limbii noastre”, pe baza derutantei statistici a lui A. Cihac, lansată în 1879 și dovedită ulterior ca falsă (vezi mai jos).

La data aceea, B. Cazacu avea la dispoziție celebra *teorie a circulației cuvintelor*, formulată de B. P. Hasdeu în 1881 – pe care însă M. Roller o ignorase voit –, potrivit căreia „fizionomia unei limbi e în funcție nu de numărul cuvintelor, ci de valoarea lor circulatorie”, confirmată, cum se știe, pe urmele lui S. Pușcariu, prin studiul lui D. Macrea, *Circulația cuvintelor în limba română* (extras din „Transilvania”, an. 73, nr. 4, Sibiu, 1942). B. Cazacu reamintea concluziile confratelui său mai în vârstă, desprinse din analiza exhaustivă a *Poeziilor* lui M. Eminescu, retipărite în ediția critică a lui Perpessiciu (*Opere*, I, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939): 48,68% cuvinte de origine latină (împreună cu derivatele lor), respectiv, în circulație – 83% (procente comparabile cu cele din poeziile lui Verlaine: 49%, respectiv 83,10%). Prin urmare – conchidea el –, „dl. Șova n-a făcut decât să înceapă o discuție de prisos și să întunece anumite lucruri limpezi pentru toată lumea”.

Recomandându-i lui M. Șova – alias M. Roller – să studieze pentru istoria raporturilor slavo-romanice în epoca veche celebra sinteză a lui L. Niederle, profesor la Universitatea din Praga (*Manuel de l'antiquité slave*, t. I-II, Paris, 1923-1926)¹⁷, filologul îl corecta, pe drept cuvânt, și cu privire la presupusa influență latină din secolele al XIII-lea – al XV-lea, care ar fi determinat primele traduceri românești, cum crezuse I. Bărbulescu. Această influență a existat într-adevăr, însă mai târziu, începând cu marii cronicari din secolul al XVII-lea.

După semnalarea și a altor „curioase contradicții”, formulări

improprii și inexactități, B. Cazacu încheia: „Căutând să ne prezinte o nouă «ipoteză», d. M. Șova n-a fost prea fericit inspirat atunci când s-a oprit la problema raporturilor slavo-române”. Și afirma răspicat, bazat pe *Istoria limbii române* a profesorului său, Al. Rosetti (I, ed. 2, București, 1940): „E lucru știut că limba română e continuatoarea latinei vorbite în provinciile orientale ale Imperiului Roman, datorită faptului că acei care ne-au transmis-o au avut conștiința că vorbesc aceeași limbă, deosebită de a popoarelor conlocuitoare”. Evident, cercetătorii serioși, între care același Al. Rosetti (*Istoria...*, III, 1940), n-au minimalizat influența veche slavă, dar aceasta „constituie un caz de *superstrat*”, prezent mai ales în *vocabular*, și nu în morfologie, „care constituie trăsătura caracteristică a unei limbi”.

Concluzia, formulată la fel de tranșant, era una de *metodă*: „Prin felul cum și-a tratat subiectul, autorul n-a reușit decât să arate că în domeniul filologiei, pe lângă o informație bogată și de bună calitate, se cere, mai ales, mult discernământ critic”¹⁸.

Să vedem, totuși, dacă punctul de pornire al lui M. Roller avea vreun temei serios, dincolo de teoria *circulației cuvintelor* (a *frecvenței* utilizării lor), formulată cu atâta acuitate de B. P. Hasdeu și confirmată, în cercetările ulterioare de *statistică a vocabularului*, până astăzi. Lăsând la o parte faptul că numeroase etimologii date de Cihac erau greșite chiar la stadiul cunoștințelor de atunci (fapt semnalat încă de Hasdeu), Mircea Seche și, ulterior, autorul acestor rânduri au arătat că el a comis următoarele inexactități¹⁹, ce încălcau unele principii fundamentale ale științei *statisticii* și, deci, viciau din temelie concluziile sale²⁰:

1) În *Prefața la Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, [II]. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais* (Francfort s/M., 1879, p. VIII)²¹, Cihac afirmă: „L'élément latin de la langue roumaine ne représente guère aujourd'hui qu'une cinquième de son vocabu-

laire, tandis que l'élément *slave* y entre pour le double ou pour 2/5 à peu près"; iar mai departe detaliază cifric proporțiile: „Dans mes éléments *latins* de la langue roumaine et dans l'ouvrage *présent*, j'ai indiqué environ 500 mots *latins*, 1000 mots *slaves*, 300 mots *turcs*, 280 mots *grecs-moderne* et 20 à 25 mots magyars pour l'*albanais*²², qui sont identiques avec les vocabules correspondants roumains" (Din frază lipsește un fragment, înainte de ultimele cuvinte, între care *magyars* este greșit imprimat: cifrele 20-25 se potrivesc, mai degrabă, pentru „elemente albaneze”, respectiv autohtone; adăugăm aici – păstrând modul de aproximare al lui Cihac – cifra de 280 pentru împrumuturile maghiare, comparabile cantitativ cu cele grecești).

Așadar, cum constatam în 1983, din acest calcul aproximativ rezultă că dicționarul ar avea doar circa 2.385 cuvinte-bază, respectiv *cuvinte-titlu* (culese cu albine), în temeiul cărora s-a efectuat derutanta statistică. În realitate, noi am numărat 5.327 *cuvinte-titlu* (1.182 elemente latine, 2.180 slave, 514 maghiare, 806 turcești, 606 neogrecești și 39 „albaneze”, respectiv autohtone), în jurul cărora se grupează adesea diverse derivate (cele mai multe formate în limba română, altele moștenite din latină sau împrumutate ca atare); din cele 5.327 *cuvinte-titlu* trebuie să scădem 57 nume de locuri și de persoane, incluse în dicționar mai mult sau mai puțin întâmplător (41 la elem. sl., 9 la elem. magh., 3 la elem. turc., 4 la elem. gr.), de unde rezultă 5.270 *cuvinte-bază (apelative)*²³.

2) Cu atât mai mult, Cihac n-a luat în considerație derivatele consemnate în cadrul majorității cuiburilor etimologice. Or, procedând la numărătoarea cuvintelor-bază și a derivatelor, M. Seche a stabilit „suma totală de 17.645 de *cuvinte înregistrate*, exclusiv variantele (fonetice ori lexicale) și toponimicele”²⁴. Grupate pe cuiburi etimologice, în cadrul celor șase secțiuni pe origini (lipsește împrumuturile germanice, neologismele

latino-romanice, adoptate în mod curent până la acea dată, cuvintele de origine necunoscută, cele onomatopeice și derivatele respective), toate cele 17.645 de *cuvinte* se repartizează astfel, potrivit *statisticii stabilite de M. Seche*, care diferă sensibil de *cea inexactă a lui Cihac*, efectuată prin luarea în considerație a numai circa 1/7 din cuvintele incluse în dicționar: elemente de origine latină și derivatele lor – 8.038 (peste 45%); împrumuturi slave și derivatele lor – 6.141 (sub 35%); împrumuturi turcești și derivatele lor – 1.259 (peste 7%); împrumuturi grecești și derivatele lor – 1.100 (peste 6%); împrumuturi maghiare și derivatele lor – 1.026 (sub 6%); elemente autohtone și derivatele lor – 90 (sub 1%)²⁵.

În prezența ripostei principiale și judicioase a lui Hasdeu, cercetătorii ulteriori au considerat de prisos verificarea *de facto* a cifrelor și proporțiilor avansate de Cihac, până la acest control al lui M. Seche, care – cu precizările de mai sus – pune capăt unei discuții „învechite”, după cum apreciasse pe drept cuvânt B. Cazacu.

Mai mult, astăzi dispunem de o analiză obiectivă a *structurii etimologice a vocabularului românesc reprezentativ*, după statistica generală a lui D. Macrea, efectuată în deceniile din urmă, pe baza DLRM (1958)²⁶. Ea este cuprinsă în ampla lucrare colectivă, condusă de Marius Sala, acum 15 ani: *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice* (București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988), în care secțiunea consacrată *limbii române* a fost realizată de Mihaela Bârlădeanu (p. 19-79). Selectând 2.581 de *cuvinte* din DEX²⁷, pe baza bogăției semantice (minimum 5 sensuri proprii sau figurate), a puterii de derivare (cel puțin 3 derivate, formate prin sufixare, prefixare sau derivare regresivă) și a uzajului, criteriu postulat de Hasdeu (2.000 + 28 de cuvinte, cu indicele minimal de uzaj de 13,48, din *Dicționarul de frecvență* al lui A. Juilland, P. M. H. Edwards și Ileana Juilland)²⁸, cu etimologiile acceptate prin confruntarea dicționarelor lui S.

Puşcariu, I.A. Candrea – Ov. Densusianu și Al. Ciorănescu, autoarea a ajuns la următoarele rezultate globale:

1) Cuvinte latinești moștenite: 782 (30,29 %);

2) Creații lexicale românești (mai ales de la cuvinte moștenite din latină, dar și de la unele împrumuturi): 637 (24,68%);

3) Cuvinte cu etimologie multiplă (între surse figurând mai ales latina savantă, franceza și italiana): 457 (17,70%);

4) Împrumuturi vechi slave și slavone: 237 (9,18 %);

5) Împrumuturi franceze: 193 (7,47%);

6) Cuvinte cu origine incertă (dintre care unele se vor dovedi, probabil, autohtone, în baza noilor cercetări): 70 (2,71%);

7) Împrumuturi latine savante: 38 (1,47%);

8) Împrumuturi din bulgară (aproape sigur acestea vor trebui să fie incluse la grupa 4): 34 (1,31%);

9) Împrumuturi din maghiară: 33 (1,27%);

10) Împrumuturi din neogreacă: 25 (1,11%);

11) Elemente din substratul traco-dacic: 23 (0,96%);

12) Împrumuturi din diverse alte limbi: 18 din turcă, 15 din italiană, 7 din rusă, 7 din germană, 5 onomatopee, 2 împrumuturi din sârbocroată și 2 din ucraineană – în total, 56 de cuvinte (2,16%).

În lumina acestor rezultate obiective, putem spune că riposta lui B. Cazacu, în anii de început ai activității sale științifice, pe urmele marelui său înaintaș, B. P. Hasdeu, ale lui S. Puşcariu, Al. Rosetti și D. Macrea, s-a dovedit judicioasă, împiedicând răspândirea unei deformări tendențioase a specificului limbii române, ca limbă romanică, ce a asimilat în vocabularul său numeroase împrumuturi din cele mai diverse surse, inclusiv vechi slave (populare) și slavone³⁰.

NOTE

¹ Tomul I, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 7-8; tomurile II și III au apărut în 1984. Grigore Brâncuș a reeditat, cu studii introductive și note: *Etymologicum magnum Romaniae*, vol. 1-3, București, Editura Minerva, 1972-1976 (vol. 1, de asemenea, la Editura Teora, 1998); *Studii de lingvistică și filologie*, 1-2, București, Editura Minerva, 1988.

² Vezi: Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române, 1866-1999. Dicționar*, ed. 2, rev. și adăug., cu un *Cuvânt înainte* de acad. Eugen Simion, București, Editura Academiei Române, 1999, p. 238; Nicolae N. Romanenko, *Alexandru Hâjdău în „Dosarul nr. 90” (de arhivă)*, în vol. *Pro Fide et Patria. Contribuții la studierea vieții și activității membrilor familiei Hâjdău – Hasdeu*, Chișinău, Editura Epigraf, 2002, p. 14-35. Pe urmele lui Em. C. Grigoraș (1930), Dan Zamfirescu a numit pe cei doi Hasdeu, Alexandru și Bogdan Petriceicu, reprezentanți ai *Școlii Basarabene* în istoriografia și filologia românească (*Cultura română – Sinteză europeană*, București – Chișinău, Editura „Litera Internațional”, 2002, p. 288-293).

³ Vezi: *Istoria literaturii române*, II, red. resp. Al. Dima, București, Editura Academiei, 1968, p. 489-507 (capitol scris de Al. Dima); *Dicționarul esențial al scriitorilor români*, coordonatori: Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, București, Editura Albatros, 2000, p. 726-727 și anexa (articol scris de Paul Cornea); B. Cazacu, *Limba română literară. Probleme teoretice și interpretări de texte*, București, Societatea de Științe Filologice, 1985, p. 109-112, *Recitind Cuvântările lui A. Russo. Elogiul bunului simț*.

⁴ Vezi Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei ...*, p. 504.

⁵ *Ibidem*, p. 505.

⁶ Vezi ampla expunere a acestor evenimente capitale, în *Istoria Românilor*, vol. VII, tom. II. *De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, coordonator: Acad. Gheorghe Platon, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 463-539 (Ion Agrigoroaiei, *Marea Unire*; despre Vasile Stroescu, p. 376, 479-480, 559).

⁷ Evocat, între alții, de: I. Hangiu, G. Mihăilă, Ion Dodu Bălan, în „Buletinul Societății [de Științe Filologice] pe anul 1987”, p. 123-130; Mioara Avram, în „Limbă și literatură”, 1987, vol. IV, p. 528-

532; Liliana Ionescu Ruxăndoiu, în „Limba română”, XXXVI, 1987, nr. 6, p. 553-554.

⁸ Acordat Eugeniei Guzun (anul XII, 2002, nr. 5-6, august-septembrie, p. 49-54).

⁹ *Logos Semantikos. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu, 1921-1981*, Madrid-Berlin-New York, Editorial Gredos-Walter de Gruyter, 1981.

¹⁰ Evocările recente dau o informație, fie și incompletă, despre viața și excepționala-i operă, din care o parte publicată în România și în Republica Moldova: Marius Sala, *Eugeniu Coșeriu, un român care aparține lumii întregi*, „Academica”, anul XII, 2002, nr. 7, octombrie, p. 54; Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Eugeniu Coșeriu, savantul și omul*, ibidem, p. 55-60; Nicolae Saramandu, *Eugeniu Coșeriu, teoretician al limbajului*, ibidem, p. 61-61; Ioana Narcisa Crețu, în „România literară”, anul XXXV, 2002, nr. 47, 27 noiembrie – 3 decembrie, p. 19; Mihai Zamfir, ibidem, nr. 49, 11-17 decembrie, p. 31; Gregorio Salvator (Academia Regală a Spaniei), ibidem, anul XXXVI, 2003, nr. 6, 12-18 februarie, p. 28 (traducere de Florina Nicolae, din „ABC”, 7 decembrie 2002), ș. a. Revista „Limba Română” din Chișinău a închinat un întreg număr (10 (88), octombrie 2002) memoriei marelui savant, cuprinzând texte semnificative de-ale sale privind *Identitatea limbii și a poporului nostru*, articole semnate de numeroși lingviști din România și Republica Moldova, precum și un interviu acordat Eugeniei Bojoga de profesorul B. García Hernández (Madrid). Vezi, de asemenea: Florin Manolescu. *Enciclopedia exilului literar românesc, 1945-1989. Scriitori, reviste, instituții, organizații*, București, Compania, 2003, p. 199-203 (Coșeriu, Eugen).

¹¹ Vezi mai jos, nota 14.

¹² Eugenio Coseriu, „Tribuna României”, II, 1973, nr. 23, p.12.

¹³ *Limba română literară*, p.120-121: I. L. Caragiale și cultivarea limbii; vezi și ultimul său articol, *Eternul Caragiale*, „Limbă și literatură”, 1987, vol. III, p. 301-306.

¹⁴ Vezi: Tatiana Slama-Cazacu, *Încercarea de integrare a limbii române printre limbile slave*, „România literară”, anul 24, 1991, nr. 36, 5 sept., p.7; *Nume mari ale științei și culturii noastre: Boris Cazacu, „Basarabia”*, 1993, nr. 1, ianuarie, p. 169-184; Tatiana Slama-Cazacu, *Un moment (dureros) din istoria limbii*

române (p. 169-171); B. Cazacu, *Despre unele «Influente succesive latine și slave în limba noastră»* (p. 171-173); P. Stroe, *Un lingvist român care nu trebuie uitat: Boris Cazacu (1919-1987)* (p. 173-178, cu date biografice și o bibliografie a articolelor ce i-au fost consacrate); Anatol Ciobanu, *Savant de talie europeană* (p. 178-184: analiză detaliată a lucrărilor).

¹⁵ Mihail Straje înregistrează doar a doua semnătură: Mihail R. Rollea (*Dicționar de pseudonime, alonime...*, București, Editura Minerva, 1973, p. 606).

¹⁶ În reproducerea din revista „Basarabia” (vezi nota 14) s-au strecurat trei greșeli de tipar, dintre care prima chiar la început: „În *renumitul* număr al «Contemporanului»...”, în loc de: „În *penultimul* număr...”; mai jos: „dl. M. Șova constată «caracterul predominant latin» al limbii noastre”, în loc de *contestă*; *ejusdem farinae*, în loc de *ejusdem farinae*.

¹⁷ Stadiul actual al informației privind raporturile slavo-române în epoca veche, în: *Istoria Românilor*, vol. II. *Daco-romani, romanici, alogeni*, coordonatori: Dumitru Protase, Alexandru Suceveanu, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 725-737 (D. Gh. Teodor, *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII*); bibliografie, p. 758-759); vol. III, *Genezele românești*, coordonatori: ✚ Acad. Ștefan Pascu, Acad. Răzvan Theodorescu, p. 38-45 (M. Rusu ș. a., *Situația etno-demografică în condițiile migrației slavilor, avarilor și bulgarilor*, bibliografie, p. 122-126).

¹⁸ Peste alte două numere, la aceeași rubrică (nr. 8, din 7 noiembrie, p. 6), Al. Graur a încercat, în articolul *Influente latine și slave*, să justifice demersul lui Mihail Șova (fără a-i divulga numele real); acesta ar fi avut „meritul că a reactualizat o temă care astăzi se poate dezbate fără frică de persecuții (?! - G. M.) și că a emis o ipoteză demnă de a fi luată în considerație”. Renunțând să comentăm articolul, reproducem doar încheierea: „Socotesc, prin urmare, că ipoteza d-lui Șova ar trebui aprofundată de specialiști, și respinsă numai dacă o cercetare amănunțită ar dovedi-o nefondată”.

¹⁹ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, Editura Științifică, 1966, p. 103-131; G. Mihăilă, *Marginalii la etimologiile lui B. P. Hasdeu din „Cuvente den bătrâni”* (1983), în *Contribuții la etimologia limbii române*, București, Univers Enciclopedic, 2002, p. 91-97.

²⁰ Într-o cercetare statistică se ia în considerație „totalitatea manifestărilor sau elementelor de aceeași natură, de aceeași esență calitativă ale unui fenomen sau proces”; între altele, trebuie evitate „erorile premeditate, fie de către cel care culege datele”, fie de către cel care le comunică (Tudor Baron, Constantin Anghelache, Emilia Țețan, *Statistică*, [București], Editura Economică, 1996, p. 18, 29).

²¹ Volumul [I], *Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*, apăruse în 1870.

²² „Je me propose d'en publier plus tard la liste détaillée” (nota lui Cihac).

²³ Diferența – de altfel, nu prea mare – dintre cifra noastră, 5.327, și cea a lui S. Pușcariu, 5.765, din *Locul limbii române între limbile romanice* (1929, în: *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 164), se explică, desigur, prin faptul că șeful școlii clujene va fi luat în considerație și trimeri de felul *grajd*, s. v. *gard*. E curios însă că S. Pușcariu se referă la „indicele de la sfârșit”, când acesta – cum a arătat M. Seche (*Schiță...*, I, p. 107-108, nota 3) – are circa 8.400 de cuvinte, fără a consemna toate derivatele. Explicația faptului că indicele nu este complet o găsim în memoriile lui J. Urban Jarník, căruia Cihac îi mulțumește, la sfârșitul *Prefeței*, „du concours qu'il a bien voulu me donner dans la rédaction des *Index de ce livre*” (p. XVIII): „Eu scoteam mai cu seamă din volumul al doilea (dar și din primul – G. M.) toate cuvintele aflătoare acolo, din cari autorul pentru indice își alegea numai pe acele ce se păreau de neapărată trebuință” (*Drumul pe care am mers*, București, 1909, p. 45-46; subl. n.).

²⁴ *Schiță...*, I, p. 108; de asemenea, au fost excluse și cele câteva antroponime.

²⁵ *Ibidem*, p. 107-108. Evident, autorul a acceptat pentru statistica sa toate etimologiile lui Cihac, indiferent dacă au fost confirmate sau nu în cercetările ulterioare.

²⁶ *Probleme de lingvistică românească*, București, 1961, p. 29-45; *Probleme ale structurii și evoluției române*, București, 1982, p. 52-71.

²⁷ *Dicționarul explicativ al limbii române*, sub conducerea acad. Ion Coteanu, dr. Luiza Seche și dr. Mircea Seche, București, Editura Academiei, 1975; în anii din urmă a apărut ediția a II-a, revăzută și îmbogățită, sub conducerea

acad. Ion Coteanu și dr. Lucreția Mareș (București, Univers Enciclopedic, 1996; nou tiraj, 1998).

²⁸ *Frequency Dictionary of Romanian Words*, Londra – Haga – Paris, 1965.

²⁹ S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. *Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905 (retipărit în 1975; vezi și *Însemnările autorului pe exemplarul propriu de lucru...* Introducere și stabilirea textului: Dan Slușanschi, Editura Universității din București, 1995); I. A. Candrea – Ov. Densușianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine [A – putea]*, București, 1914; Al. Ciurănescu, *Diccionario etimológico rumano*, 1-7, Universidad de La Laguna, 1958 –19-66 (*Dicționarul etimologic al limbii române*, trad. de Tudor Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2001).

³⁰ Stadiul actual al cunoștințelor noastre în acest domeniu, cu bibliografia anterioară, este reflectat în cărțile ce le-am publicat în ultimele decenii: *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, Editura Academiei, 1960; *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973; *Contribuții...* (menționată în nota 19).

Plovdiv